

## REVIEW

# SOVJET(RUSSERNE) PÅ BORNHOLM

Af Kim Frederichsen

- Jens Andersen: *Gerhard von Kamptz – Bornholms sidste tyske kommandant*, Turbine, 2021, 238 s., Ill., ISBN: 978-87-406-6824-7
- Niels Geckler & Morten Friis Jørgensen: *Bornholm i krig og fred. Verdenskrig. Kold Krig. Nye trusler*, Hakon Hom Publishing, 2021, 448 s., Ill., ISBN: 978-87-87698-05-4
- Birgitte Borgen Müller Marcussen: *70 erindringsglimt fra russertiden på Bornholm*, Hakon Holm Publishing, 2022, 200 s., Ill., ISBN: 978-87-87698-16-0
- Thomas Kofoed Poulsen: *Russertiden: De sidste vidner – Bornholm 1945/1946*, Forlaget Brian Christensen, 2021, 208 s., Ill., 978-87-998816-8-0

I modsætning til resten af landet blev Bornholm ikke befriet af vestmagterne i alliancen mod Nazityskland, men derimod af styrker fra Den Røde Hær. Imidlertid forlod de ikke umiddelbart øen, men blev til foråret 1946. Den 5. april 2021 blev den forsinkede befrielse af Bornholm markeret med en særlig aftenudsendelse med øjenvidneberetninger, musikalske indslag og et interview med Jakob Seerup, der som museumsinspektør ved Bornholms Museum har spillet en central rolle både i museets udstilling om “russertiden” og i den generelle folkeoplysende virksomhed om den sovjetiske periode på Bornholm.

I forlængelse af arbejdet med udstillingen på museet udarbejdede Jakob Seerup en særlig vandrestilling bestående af en række roll-ups, der på nuanceret vis fortalte om de sovjetiske troppers ankomst til, ophold på og afrejse fra Bornholm samt den efterfølgende officielle russiske historiebrug af troppernes tilstedeværelse med parallelle tekster på dansk og russisk, som denne anmelder fik æren af at forestå oversættelsen af. Oprindeligt var det hensigten, at udstillingen skulle åbne samtidig i Rønne, København og Sankt Petersborg, men coronapandemien kom i vejen for denne plan. I stedet for blev det hen-

sigten, at vandrestillingen skulle åbne i Det russiske kulturinstitut i København. Desværre faldt udstillingen ikke i de russiske myndigheders smag, for den nævnte både, at der havde været tyverier af cykler og ure, men også at de sovjetiske soldater var gået til fotografen. Fra sin side hævdede direktøren for Ruslands Hus (drevet af det russiske føderale agentur Russotrudnitjestvo), som Russisk Center for Videnskab og Kultur i Vester Voldgade 11 nu har skiftet navn til, Diana, Magad, at udstillingen, der havde været sendt til bedømmelse i Moskva, ikke var tilstrækkelig videnskabelig, fordi udstillingsteksterne efter de russiske myndigheders mening var utroværdige og forvrængede virkeligheden, og hun beklagede, at Bornholms Museum ikke ville følge det officielle Ruslands tilbud om at revidere (læs: censurere) teksterne.<sup>1</sup> I stedet arrangerede det russiske kulturinstitut i København sin egen dobbeltudstilling om den røde hærs tilstedeværelse på Bornholm, der dels bestod af udstillingen "Forbundet af den store sejr" og "Den sidste landgang i Den Store Fædrelandskrig. Fotoudstillingerne var resultatet af et samarbejde mellem elever ved den russiske ambassades skole og fotojournalistiske arkiver i Rusland, og skal man tro det billedmateriale, Ruslands Hus selv lagde ud efterfølgende som en omtale af ferniseringen, var der kun repræsentanter fra det officielle Rusland og den del af det i Danmark bosiddende diaspora, der identificerer sig hermed, til stede ved arrangementet.<sup>2</sup>

Med udgangspunktet i det officielle Ruslands stillingtagen til Den Røde Hærs tilstedeværelse på Bornholm er det hensigten i nærværende review essay at tage forhold op. For det første er det nødvendigt at foretage en kort gennemgang af det officielle historiesyn i Rusland for at forklare de russiske myndigheders reaktion og ageren i forbindelse med spørgsmålet om troppernes tilstedeværelse på Bornholm i et historisk perspektiv, for det andet skal jeg kort opridse nogle hovedpunkter i den hidtidige dansksprogede forskning i spørgsmålet, inden vi endelig for det tredje skal vende os mod anmeldelsen af de fire titler, der findes opregnet indledningsvist.

I løbet af Putins regeringstid er der i Rusland opstået en form for tvedeling af historieforskningen og historiesynet<sup>3</sup>. På den ene side findes der et stadig snævrere miljø af redelig, seriøs og kildekritisk historieforskning, der lever op til almindelige videnskabelige standarder og publiceres i faghistoriske monografier, artikelsamlinger, fagfællebedømte tidsskrifter og, i et helt andet omfang end i Danmark, kildesamlinger.<sup>4</sup> Dette forskningsgennembrud fandt sted efter Sovjetunionens sammenbrud, der både betød åbninger (i varierende grad gennem årene) af de tidligere så ellers hermetisk lukkede sovjetiske arkiver.<sup>5</sup> Samtidig med at de russiske historikere nu fik mulighed for at frigøre

sig fra de ideologisk snærende bånd, pligtcitater fra levende og døde politiske ledere og skiftende historiske facitlister, der havde eksisteret i sovjettiden. Publikationerne har et sådant omfang, at det vil være helt umuligt at opremse den i nogen kortfattet gengivelse, og man nå derfor endnu engang beklage, at det danske bogmarked ikke synes at rumme plads til en niche af oversat russisk historisk faglitteratur.

På den anden side er der fremvokset en stadig stigende statslig interesse for at styre erindringer og tolkninger af fortiden for at benytte dem i en politiseret politisk kontekst med det formål at skabe en form for folkelig opbakning bag det stadig mere autoritære putinistiske styre. Det første eksempel på denne bestræbelse var "Komiteen til bekæmpelse af falsificering af historien til skade for Ruslands interesser", der eksisterede i perioden 2009-2012, og som ifølge sin officielle opgavebeskrivelse, i form af et præsidentielt dekret, skulle "identificere og modvirke eksempler på falsificering af Ruslands historie". Komiteen blev fra såvel russiske som internationale faghistoriske kredse (blandt andet i det anerkendte tidsskriftet *Osteuropa*) kritiseret for dels at bestå af bureaukrater, dels at forsøge at (gen)skabe en statslig facitliste for historieskrivningen. En anden mulighed for at følge med i den russiske statslige historieudlægning er spørgsmålet om afsløringen af nye statuer og mindesmærker. Nogle af de mest interessante tilfælde er for eksempel afsløringen af en 17 meter høj statue af Vladimir den hellige (der som fyrste over det tidlige middelalderlige Kiev Rus' lod sig kristne på Krim) ved Kreml-muren, hvorefter de russiske statsstyrede medier hævdede, at det var den første af sin slags i verden. Problemet med den version var dog blot, at ukrainerne har haft en sådan statue siden 1853. Imidlertid er statuen et udtryk for, at det officielle Rusland siden Putins tilbagekomst til præsidentposten (hvilket medførte en række reelle folkelige protester i de større byer) har forfulgt en historierpolitisk, der søger at samle de bedste sider af narrativer om forskellige historiske perioder, bortkaste de negative sider af historien og anvende den til at søge en folkelig opbakning til aktuelle politiske dagsordner hos magthaverne. Denne fortælling indebærer også et særligt udenrigspolitisk element, idet magthaverne søger at fremme en fortælling om, at Rusland skulle have ret til at indtage en form for førerposition i en særlig slavisk verden omfattende Rusland, Ukraine og Belarus med udgangspunkt i det såkaldte Kiev Rus', der blev grundlagt i 800-tallet (og som indtil for nylig var genstand for en særudstilling på Moesgaard Museum – om end udstillingen ikke berørte dette særlige spørgsmål om politiseret brug af historiefortællingen om Rus'). En anden statue, af zar Aleksandr III, der tydeligt indgår i bestræbelserne på at opbygge denne fortælling, blev afsløret af Vladimir Putin på Krim i november 2017. Valget af tidspunkt indikerer, at myndighederne i høj grad har

forsøgt at ignorere 100-års jubilæet for oktoberrevolutionen, der af myndighederne betragtes på linie med det foregående årtis farverevolutioner, der vakte stor bekymring hos de russiske magthavere for en lignende udvikling i Rusland. I stedet forsøgte man ved at afsløre en statue af den måske mest reaktionære og bagstræberiske zar i Ruslands historie at fremme en fortælling om regimets styrke og det nationale sammenhold i samfundet med opbakning netop bag de siddende myndigheder. I det hele taget har myndighederne haft det meget vanskeligt med revolutionsåret 1917. Februarrevolutionen blev på det nærmeste fuldkommen ignoreret af de russiske myndigheder, og der var også langt mellem de officielle udsagn og markeringer af oktoberrevolutionen. Dog fremsatte den daværende kulturminister (formand for det reetablerede militærhistoriske selskab) og nuværende rådgiver i den præsidentielle stab Vladimir Medinskij følgende kommentar til revolutionsjubilæet: "Når vi ser på begivenhederne for næsten 100 år siden, må vi ikke benægte det faktum, at selve forsøget på at grundlægge et retfærdigt samfund på den mest besluttsomme måde ikke alene havde indflydelse på Ruslands udvikling, men også havde en betydelig indflydelse på hele planeten. På det grundlag, giver et objektivt studie af revolutionsbegivenhederne også en mulighed for i dag at anerkende hele tragedien ved spaltningen af samfundet i modsatstående grupper, der bekæmper hinanden". Med andre ord var regiments ønske at nedtone revolutionshistorien og i stedet for opfordre til at koncentrere samfundets kræfter om at støtte magthaverne, der skal have retten til en form for monopol på at gennemføre samfundsforandringer. I det hele taget er myndighedernes forhold til Sovjettiden ambivalent. Igennem en årrække er der blevet opstillet nye Stalin-statuer i det postsovjetske Rusland (man kan til sammenligning prøve at forestille sig det ramaskrig, det ville afføre, hvis tilsvarende statuer af en politisk leder fra 1930'erne blev opstillet i det moderne Tyskland), samtidig med at Vladimir Putin også i 2017 afslørede den såkaldte mindevæg for ofre for den store terror. Monumentet må betragtes som en bestræbelse på at lægge skyggesiderne ved sovjettiden bag sig ved at udkonkurrere den politiske opposition, som den også har samlet sig omkring menneskerettighedsorganisationen Memorial, der oprindeligt blev stiftet af ofre for Stalin-tidens politiske terror, og deres årligt tilbagevende "tilbagekomst af navnene" oplæsning ved mindesmærket ved Solovetskij-stenen overfor KGBs tidligere hovedkvarter (der nu fungerer som hovedkvarter for FSB). Denne særlige statslige politik er en bestræbelse på at samle det bedste fra fortiden og derigennem skabe en konsensusfortælling, der kan genere en virkelig folkelig opbakning til de politiske magthaveres aktuelle politik. Det bedste eksempel herpå er de officiose såkaldte "historiepark" som siden 2015 er blevet etableret som en art museer i mindst 22 russiske byer finansieret af "Fonden til humane projekter",

der igen er finansieret af Gazprom. Som eksempel på temaerne i udstillingerne tjener historieparken i Jekaterinburg som et udmærket eksempel. Udstillingen er opdelt i fire temaer; "Rjurikiderne" (med fokus på Kiev Rus' opståen, kristningen af russerne, kampen mod mongolerne og samlingen under Moskva), "Romanoverne" (med fokus på landets udvidelse og indlemmelse af f.eks. Sibirien og Ukraine), "Fra det store sammenbrud til den store sejr" starter med nederlaget i første verdenskrig og slutter med sejren i anden verdenskrig (med fokus på opbygningsarbejdet og industrialiseringen under Stalin, snarere end ofrene og GULag lejrene) samt "Rusland – min historie" om samtiden, der indeholder et budskab om nationalt sammenhold indenfor rammerne af den eksisterende samfundsorden. I en udenrigspolitisk kontekst har den nye officielle russiske historiefortælling om Rusland som et særligt rige i en form for førerposition i en særlig slavisk verden, der misundes eller ligefrem bekæmpes af de vestlige magter under USA's førerskab også vundet indpas. Et sigende eksempel herpå er journalisten og historikeren Igor Sjumjeko, som – på trods af sit ukrainskklingende efternavn – forfølger en storrussisk linie, hvor han uden at blinke hævder, at EU er en fortsættelse af det tredje rige, at USA og NATO står bagved og prøver at udnytte bl.a. EU til at underminere Rusland, at de bruger EU til det, fordi man måtte finde på en ny plan efter anden verdenskrig, at Ukraine ikke forstår betydningen af Kiev Rus' og derfor ikke forstår, at landet er en naturlig del af Rusland, og at alverdens ulykker fra årsagerne til rublens dårlige vekselkurs på det internationale valutamarked til nedkølede forhold til Vesteuropa skyldes den fortsatte kolde krig mod Rusland.<sup>6</sup> Umiddelbart vil kildekritiske og selvstændigt tænkende vestlige læsere trække på smilebåndet af den historieudlægning, men det er i den forbindelse værd at minde om, at Sjumjeko har endog meget tætte forbindelser til "Akademiet for globale problemstillinger" og dets direktør med rang af general-løjtnant, og hans fremstillinger derfor må siges at have indflydelse på officielle udenrigspolitiske tankegange i Moskva.

Ikke alene historieparkerne, men hele den putinistiske historieskrivning og bestræbelse på monopolisering af fortællingen om fortiden er, heldigvis, blevet problematiseret i russiske faghistoriske kredse. Blandt andet er der i *Arbejderhistorie* blevet rapporteret om, at danske historikere under deres deltagelse ved internationale konferencer i Rusland gennem de seneste år har oplevet, hvordan russiske historikere ikke er blege for at tage bladet for munden og kritisere en række forhold, som den de må arbejde under, hvad enten det drejer sig om manglende arkivadgange<sup>7</sup> eller en skarp kritik af det officielle Ruslands manglende afstandtagen til skikkelser og symboler fra den totalitære sovjetiske fortid, da det har udvisket det hele til popkulturelt gejl, der fjerner alvoren fra spørgsmålet om brugen af dem.<sup>8</sup> I det hele taget er der fra seriøse

faghistoriske kredse blevet fremsat en betydelig kritik af det officielle Ruslands forhold til og engagement i markeringerne af 1917-revolutionerne.<sup>9</sup> Nikolaj Epple problematiserer i sin undersøgelse af efterfølgerstaters forhold til diktatoriske fortider, at der for Ruslands vedkommende ikke allerede i Jeltsintiden blev foretaget et tilbundsgående opgør med alle sovjettidens samfundsmekanismer, fordi han var mere optaget af politisk at ramme sine kommunistiske modstandere, der i 1990'erne udgjorde den primære politiske opposition eller, om man vil, trussel mod Jeltsins politiske projekt og magtbase. Det manglende opgør førte til, at Putin efter sin opstigning til præsidentposten kunne indføre, hvad der blandt en gruppe af russiske historikere og polititoger kaldes: "doktrinen om total kontinuitet"; At tage symboler og værdier fra Zarrusland, det demokratiske Rusland i sommeren 1917 og fra den nære sovjetiske fortid og mikse det erindringspolitisk sammen til en fortælling om evnen til at skabe et fremtidigt økonomisk og sociologisk velfungerende russisk samfund.<sup>10</sup> Professor ved det europæiske universitet i Sankt Petersborg Ivan Kurilla har i den forbindelse i et indsigtfuldt transnationalt studie konkluderet, at "Historien" burde være upartisk, men at den som regel viser sig at være en skjult allieret med den til en hver tid gældende politiske dagsorden, hvilket resulter i, at facts bliver skrevet om – og det bliver skolebøgerne også – gader ændrer navne, og statuer bliver væltet. Derved holder historien om med at være det samme som fortiden, og det har, desværre, været tilfældet i alle samfund til alle tider.<sup>11</sup> Mere specifikt (og for ikke-russiskkyndige læsere) har Kurilla uddybet sin kritik af det russiske regimes historiefortælling. Specifikt problematiserer han, at fortællingen om anden verdenskrig er blevet genpolitiseret under Putin i en sådan grad, at den stalinistiske terror er blevet bagatelliseret, så den i stedet for kan indgå i det historiske bagtæppe for en politisk linie om at fremme en også udenrigspolitisk aspiration.<sup>12</sup> Den måske klareste kritik af Putin-regimets historiepolitik er blevet fremsat af den russisk-britiske historiker Ilja Jablokov, som i en af sine seneste udgivelser har fremsat det synspunkt, at de russiske magthavere har opgivet at opbygge et nyt Rusland med en selvstændig identitet. Så den nye identitet i høj grad ville bygge på en forskellighed fra den sovjetiske. Men da de ikke har hverken magtet eller villet evne det, er der i stedet for sket det, at konspirationsteorier siden 1991 i Rusland er gået fra skyggerne til at blive mainstream, så længe de tjener magthavernes politiske og økonomiske interesser. Det bygger på et anti-vestligt og anti-amerikansk grundlag, hvor de russiske magthavere er gået over til at bruge Sovjet-nostalgi og smerten ved imperietabet som grundlaget for at etablere folkelig støtte til de nuværende magthavere. Fordi Sovjetunionens opløsning har svækket Rusland i det geopolitiske modsætningsforhold til USA, og at Putins udsagn om Sovjetunionens opløsning som "den

største geopolitiske katastrofe i det 20. århundrede” bundet i denne analyse, som den er vidt udbredt i det russiske statsapparat.<sup>13</sup>

Det største problem eller udfordring er imidlertid, hvordan det, vi efterhånden må betegne eller karakterisere som det officielle Ruslands historieopfattelse, har influeret på opfattelsen af udenrigspolitiske aspirationer og internationale relationer. Dette forhold kommer særligt til udtryk i et par artikler, som enten er skrevet af præsident Vladimir Putin, eller som han i det mindste har valgt at lægge navn til. Men uanset hvad der er tilfældet, giver det dem den samme officielle karakter, og har negativ indflydelse på såvel Ruslands udenrigspolitiske relationer og forudser på sin vis den russiske imperialistiske overfalds-, og erobrings- og udryddelseskrig mod Ukraine. Den 16. juni 2020 fik Putin, eller der blev der i hans navn offentliggjort, en artikel i det amerikanske netmedie *The National Interest*. Det er en Ruslandsforstående hjemmeside. Artiklen må anses for at være en statsautoriseret russisk udlægning af anden verdenskrigs historie. Hovedbudskaberne er, at det var Sovjetunionen, der vandt krigen og redede menneskeheden fra Hitler, men Rusland har kun fået utak herfor, mens man har forsøgt at feje München-aftalen ind under gulvtæppet, selvom det var den, der tvang USSR til at indgå Molotov-Ribbentrop traktaten, millioner af sovjetborgere ofrede deres liv i krigen, og Rusland har derfor krav på at få stormagtsanerkendelse i f.eks. FN som en tak for den sovjetiske sejr i anden verdenskrig. Artiklen er blevet kritiseret for ikke at ville tage afstand til Molotov-Ribbentrop traktaten, hævde at det var legitimt, at USSR besatte de baltiske lande og indlemmede dem i Sovjetunionen, samt gentage den sovjetiske påstand om, at Polen selv fremprovokerede det tyske angreb, og Sovjet derfor måtte rykke ind for at forsvare dem (mens der, naturligvis fristes man til at sige, ikke et ord om Katyn).

Artiklens store betydning bundet i, at den viser, hvordan fortællingen om sejren i anden verdenskrig, eller Den Store Fædrelandskrig, som den hedder på russisk, er det mest betydningsfulde samlingspunkt og omdrejningspunkt for de russiske magthaveres bestræbelser for at legitimere sig og skabe folkeopbakning til myndighedernes politik. Dette misbrug af sejren og begreberne anti-fascisme og anti-nazisme i optakten til angrebskrigen mod Ukraine kom til udtryk i et essay publiceret i 2021 på det russiske præsidentembedes officielle hjemmeside. Fortællingen tog udgangspunkt i et narrativ om det fælles urhjem Kiev’ Rus, og det blev hævdet, at ukrainerne ikke er et selvstændigt folk, men en del af en fælles russisk-hviderussisk-ukrainsk folkestamme, at ukrainsk ikke er et selvstændigt sprog, men en del af et fællesslavisk-russisk sprog, at Ukraine ikke er et selvstændigt land, fordi kosakkerne i Ukraine i 1600-tallet frivilligt sluttede sig til Rusland, at Ukraine ikke har ret til sine grænser, fordi bolsjevikkerne uden nogen ret delte ud af russisk territorium,

hvorfor Rusland har ret til at tage de områder tilbage, landet er blevet bestjålet, at Ukraine ikke har en legitim regering, fordi Putin ikke anerkender Euromaidan opstanden og afsættelsen af den ukrainske præsident og dermed de følgende skiftende ukrainske regeringer som legitime, samt at Ukraine er et neo-nazistisk land i lommen på USA, NATO og EU, der via proxy planlægger en eller anden for angreb på Rusland. Der er med andre ord tale om en meget tvivlsom anvendt metode, hvor historiske begivenheder tages ud af kontekst og fordrejes på en sådan måde, at de understøtter et argument om, at Ukraine skulle udgøre en trussel mod Rusland. Og derfor har Rusland ret til at slå først og forsvare sig, ligesom man forsvarede i den store fædrelandskrig mod Nazityskland. Alt russisk militærpersonel fik ordre til at læse Putins essay, og siden den russiske invasion er fortællingen om at redde ikke bare Rusland, men verden fra et påstået neonazistisk styre i Kyiv blevet fastholdt, selvom Rusland gentagne gange har anerkendt Ukraines grænser og territoriale integritet først i Budapest-memorandaet af 1994, dernæst i den ukrainsk-russiske venskabs-, samarbejds- og partnerskabstraktat af 1997 og endelig ved et præsidentielt dekret fra 2004, der trods invasionen fortsat kan læses på den officielle præsidentembedshjemmeside, at den påståede nazistiske ukrainske præsident er jøde, eller at Ukraine selv siden Rusland indledte krigen med den delvise invasion af Ukraine i 2014 (Krim, Lugansk og Donetsk) har afholdt sig fra at angribe Rusland. Om det er derfor, russiske statsstyrede propagandamedier på det seneste er begyndt at tale om “afsatanisering” af Ukraine i stedet for, skal her være usagt. Men det viser under alle omstændigheder, hvordan Rusland som en imperialistisk og revanchistisk magt misbruger fortællinger om fortiden til egne udenrigspolitiske målsætninger.

Man kan som læser naturligvis spørge sig, hvilken relevans denne lange introduktion til det nuværende Putin-regimes forhold til fortiden og de officielle narrativer herom har til emnet sovjetiske tropper på Bornholm. Men jeg vil hævde, at det har en væsentlig betydning. Eftersom en for danske forhold væsentlig del af projektet har gået ud på at transformere fortællingen om de sovjetiske sejre og ikke mindst militære og civile ofre i anden verdenskrig til et forsøg på at monopolisere fortællingen i retning af *russisk* sejr og ofre. Uanset hvor historisk ukorrekt dette måtte være henset til, dels at de sovjetiske sejre ved Moskva, Stalingrad og Kursk ikke ville have fundet sted hvis det ikke havde været for de indledende slag og tab af menneskeliv (såvel militære som civile) i de ukrainske, belarussiske og baltiske sovjetrepublikker, dels at fortællingen om den såkaldt russiske sejr også misbruges i udenrigspolitiske strategier i de russisk-danske relationer af den nuværende putinistiske regerings- magt.

I forhold til fortællingen eller den historiske analyse af den nazityske be-



sættelse af Bornholm og den efterfølgende tilstedeværelse af andre fremmede tropper på Bornholm bliver det derfor afgørende at afvise det russiske postulat om at tale om russiske tropper, der i en dansk kontekst typisk kan ses begrundet i en tradition for i samtiden fejlagtigt at benævne alle sovjetborgere eller militærpersoner som russere. Derfor vil der nedenfor konsekvent blive anvendt formuleringer om den sovjetiske tilstedeværelse på Bornholm, mens ord som "russere" eller "russertiden" alene vil blive anvendt på denne måde i anførselstegn, når de bestemt relaterer sig til specifikke forhold i forbindelse med den givne anmeldelse af et de fire værker, der omhandles nedenfor.

Hovedværket indenfor dansk forskning i de sovjetiske militære styrkers tilstedeværelse er ubetinget Bent Jensens *Den lange befrielse* (1996), der med udgangspunkt i omfattende arkivstudier i danske og udenlandske arkiver omhandlede det (stor)politiske spil omkring de sovjetiske troppers ankomst, ophold og afrejse fra Bornholm.<sup>14</sup> I værket *Bjørnen og haren* byggede Bent Jensen på samme materialer, dog i en mere komprimeret form.<sup>15</sup> Herefter fulgte en efter danske forhold noget så sjældenhed som en kildesamling, indsamlet og redigeret ved historiker Jacob Hornemann, som i udvalg optrykte en lang række dokumenter primært fra udenrigsministeriets arkiv samt enkelte oversættelse af britiske og sovjetiske dokumenter med særlig vægt på Bornholms befrielse, men også perspektiveringer til de efterfølgende, ofte pinagtige danske selvpålagte begrænsninger i adgangen for allierede styrker til øen (selv når det drejede sig om et militærorkester, som skulle optræde ved et dyrskue) eller udfordringer omkring polske jagerpiloter, der hoppede af ved at lande deres sovjetiske MIG jagere på Bornholm.<sup>16</sup> I 2012 udsendte journalisten Jesper Gaarskjær, hvad han selv kaldte en "dokumentarisk beretning" *Bornholm besat*, der ligeledes tog sit udgangspunkt i tiden fra den tyske besættelse til den sovjetiske tilstedeværelses ophør.<sup>17</sup> Foruden de materialer, som også andre forfattere har haft adgang til, har han anvendt en række sager fra Bornholms politis arkiv beroende i Rigsarkivet, som man må håbe, andre historikere nu også kan få mulighed for at udnytte. Som afslutning på denne kortfattede gennemgang skal også nævnes Ole Askmans dokumentarfilm *Russerne på Bornholm* (1987), der nød godt af, at mange danske og sovjetiske aktører fra "russertiden" stadig var i live og kunne berette om deres oplevelser og erindringer af tiden og begivenhederne.<sup>18</sup>

I centrum for dansksprogede udgivelser om den røde hærs tilstedeværelse på Bornholm 1945-46 står meget naturligt bornholmernes egne oplevelser både af tilstedeværelsen og de forudgående bombardementer. Forfatter og pensioneret folkeskolelærer Birgitte Borgen Müller Marcussen har indsamlet 70 så-

danne øjenvidneskildringer eller erindringsglimt om "russertiden". Hvert erindringsglimt fylder typisk 1-1½ side og beskæftiger sig med en bestemt oplevelse i den omhandlede periode og styrkes gennem præsentationen af et righoldigt billedmateriale om øjenvidnet og/eller den erindrede situation. Hvis vi opstiller dem tematisk og kronologisk begynder de med tilstedeværelsen af de tyske tropper på øen og tilkomsten af tyske flygtninge i betydeligt omfang, og hvordan sovjetiske styrker beskød og sænkede en lagt række flygtningefartøjer. En del erindringer beskæftiger sig med de sovjetiske bombardementer den 7. og 8. maj, og kan deles både mellem oplevelser af selve bombardementer samt de skader, bombardementerne forvoldte på civile mål, og erindringer om at være blevet evakueret typisk til gårde og andre landejendomme udenfor bymæssige bebyggelser. I sagens natur handler hovedandelen af skildringerne om de sovjetiske soldaters ophold, væremåde og det indtryk, det gjorde. De kronologisk set tidligste handler om soldater, der i mange tilfælde var meget unge, og som kom direkte fra fronten, hvilket havde betydning både for deres væremåde og deres syn på civile (det var især i denne periode, at meget mad, mange cykler og mange ure forsvandt). Enkelte erindringer beretter om opgaven med at fragte tyske krigsfanger til Kolberg og skuffelsen over at skulle have sovjetiske soldater med retur. I den forbindelse er der også en del beskrivelser af forundringen over de heste, hestevogne og mængder af krigsbytte, de sovjetiske soldater bragte med sig til Bornholm. Et vigtigt element ved erindringerne er, at de identificerer mange af de steder, hvor soldaterne opslog lejre, og det viser, at der spredt udover hele øen var mange andre lejre end blot på Galløkken. Herfra kan erindringer deles op i positive og negative. Til de positive hører erindringer om russere der sang og spillede eller bød op til dans rundt om på øen eller andre eksempler på socialt samvær, mens der blandt de negative er mange om drukrelaterede forbrydelser, røverier eller rygter om voldtægter, der gjorde, at unge kvinder nødigt begav sig ud på egen hånd og frygtede møder med russere på ensomt beliggende steder. Hertil kom også politiets frustration over ikke at måtte forsøge at opklare sagerne, mens hærens officerer forsøgte at opretholde en streng disciplin ved øjeblikkeligt at henrette enhver soldat, der blev udpeget som gerningsmand af danske civile. Erindringerne slutter med de sovjetiske soldaters afrejse og ikke mindst bornholmernes lettelse over det og de danske soldaters ankomst til øen i 1946.

I sit forord kommer museumsinspektør Jakob Seerup med rette ind på, at erindringerne tegner et billede af mødet med de sovjetiske soldater på godt og ondt – fra optrædener af syngende og dansende soldater på byernes torve til sager om overfald, tyverier og voldtægter. Et broget kalejdoskop med andre ord. Henset hertil opstår der et problem omkring valget af metoder, da der, selvom forfatteren gør sig nogle indledende overvejelser om første- og anden-

håndskilder, ikke gøres meget ud af metodiske eller kildekritiske overvejelser vedrørende brugen af oral history eller udfordringerne ved at gengive erindringer om begivenheder, der typisk ligger 75 år tilbage i den erindrendes hukommelse eller er blevet genfortalt fra andre, nu afdøde familiemedlemmer. Samtidig gør valget af at bringe erindringsglimtene i alfabetisk rækkefølge, at der hurtigt opstår forvirring hos den udenforstående læser i forhold til kronologien af begivenhederne og forløbet fra de første sovjetiske bombardementer til de sovjetiske troppers afrejse.

Dette til trods skal forfatterens arbejde med at indsamle, udgive og bevare erindringerne fremhæves både i forhold til denne udgivelse og i forhold til at sikre deres bevarelse for eftertiden og fremtidig forskning. Det er en meget prisværdig indsats, der er blevet gjort fra forfatterens side, og der er kommet et fint tidsbillede ud af det, der fremstiller både oplevelsen af krigen og den sovjetiske tilstedeværelse, og hvor fragmentarisk eller tilfældig berøringen med den kunne blive gennem de beskrevne oplevelser.

Spørgsmålet om en kronologisk fremstilling synes heller ikke at have optaget journalist og redaktionsleder ved DR Bornholm Thomas Kofoed Poulsen i hans fremstilling af bornholmernes oplevelser af "russertiden". I modsætning til Marcussen baserer Poulsen sig mere på egne interviews end andres erindringer og øjenvidnebeskrivelser, men det bliver stadig tale om en personbåren fremstilling. Især fordi der indimellem er indlagt hele deciderede interviews med øjenvidnerne. Indledningsvist begynder forfatteren med bombardementerne af Rønne og Nexø. Her bekræftes det, at der var tale om flere bombardementer den 6. og 7. maj, og at de første af disse fandt sted uvarslet. TFK bringer en række skildringer af oplevelserne af bombardementerne, ofrene, evakueringerne, dem, der ikke ville lade sig evakuere, og det efterfølgende nødhjælps- og genopbygningsarbejde. Han diskuterer og afviser overbevisende, at danske medier og herunder især Pressens Radioavis ikke skulle have omtalt bombardementet på et tidligt tidspunkt på grundlag af de bevarede manuskripter for udsendelserne (de er ikke selv bevaret), men desværre kommer han ikke ind på spørgsmålet, der har været drøftet i de senere år, om det første angreb var uvarslet, fordi tyskerne beskød de første sovjetiske rekognosceringsfly. Hernæst vender TKP sig til de tyske flygtninge fra østfronten. Der er flere beretninger om deres antal og tilstand samt de sovjetiske bombninger af skibskonvojer med flygtninge. TKP går meget detaljeret ind i spørgsmålet om, hvorvidt bestemte skibe blev eller ikke blev sænket ud for Christiansø, men folkeretlige spørgsmål om sænkningerne berøres ikke. Dernæst følger en undersøgelse af oplevelsen af hverdagen med de sovjetiske tropper på Bornholm på både godt og ondt. Centralt i undersøgelsen står spørgsmålet om børn af

blandede dansk-sovjetiske forhold, både dem, der var ægte, og de tilfælde, hvor der enten var foregået voldtægter, eller gravide bornholmske kvinder søgte at få lov til at få foretaget en abort under henvisning til det. Poulsen vurderer, at der blev født 11 børn som resultater af forhold mellem danske kvinder og sovjetiske soldater, og han gengiver i interviewform en levnedsskildring fra en af dem. Bogen indeholder eksempler på både positive og negative oplevelser med de sovjetiske soldater, fra sang og dans til voldtægtsforsøg og andre forbrydelser som resultatet af et voldsomt alkoholindtag samt eksempler på en generel nysgerrighed overfor soldaterne som følge af det, der blev opfattet som deres anderledeshed. TKP konkluderer med basis i sine interview, at den generelle holdning hos befolkningen dengang og siden var, at man trods nogle forbrydelser fra soldaternes side og bombardementerne, som man placerede ansvaret for hos tyskerne, var sluppet nogenlunde billigt fra den sovjetiske tilstedeværelse på øen. Derimod var der i samtiden en stærk bekymring for, om eller i givet fald hvornår de sovjetiske tropper ville forlade Bornholm igen ud fra en lokal erkendelse af, at øens qua sin placering kunne blive en del af det store politiske spil i den begyndende kolde krig mellem øst og vest. Under systemkonflikten førte det udover selvpålagte danske begrænsninger i forbindelse med NATO-øvelser og en lokal frygt, om øen ville blive forsvaret i tilfælde af et sovjetisk angreb. Denne bekymring er igen blev vakt til live i forbindelse med russiske præsidents imperialistiske aspirationer, der blandt har ført til, at russisk kampfly har gennemført simulerede angreb på Bornholm under Folkemødet. De afsluttende kapitler beskæftiger sig med mindekulturen om den sovjetiske tilstedeværelse såvel den russiske med dens forsøg på monopolisere den sovjetiske indsats i anden verdenskrig som en russisk fortælling som den folkelige bornholmske erindringskultur med overvejelserne om, hvorvidt mindegudstjenester og andre markeringer skal markere en afslutning på verdenskrigen og besættelsen i 1945 eller 1946, og om man skal sætte lys i vinduerne den 4. maj – med udgangspunkt i følelsen af at være blevet glemt eller forladt i maj 1945 af det officielle Danmark og derpå at være kommet i klemme mellem danske og sovjetiske/russiske statslige interesser.

Som det fremgår et par steder ovenfor, så er der passager i værket, hvor forfatterens vægtninger af materiale og prioriteter kan overraske, men de største udfordringer er dog to tendenser, der oftere og oftere fremkommer i moderne historieformidling i bogform, for det første drejer det sig om manglen på egentlige kildehenvisninger, men blot nogle sammenklumpninger af henvisninger til hvert kapitel, hvor det f.eks. i kapitlet om udviklingen af relationen mellem Danmark-Bornholm-Moskva er ærgerligt, at der ikke findes langt mere udførligt noteapparat, da der er tale om virkeligt nyt stof, der er blevet fremdraget, mens det for det andet drejer sig om den besynderlige uvane med

at skrive i dramatisk præsens om fortidige begivenheder, hvilket for denne anmelder undervejs ofte udgjorde et irritationsmoment i forhold til værket ellers mange interessante vinkler og pointer.

Disse kritikpunkter skal derfor ikke skærme for, at der er tale om et værk, der kan anbefales for sin grundige gennemgang af bornholmernes oplevelser af de tyske flygtninge, de sovjetiske bombardementer, tilstedeværelse og afrejse fra Bornholm samt ikke mindst de forskellige erindringskulturer, der siden har eksisteret omkring tilstedeværelsen.

Et central spørgsmål i forlængelse af øjenvidneskildringerne, der, som vi har set, i høj grad også fokuserer på de sovjetiske bombardementer før den tyske overgivelse, er, hvorfor den tyske økommandant fulgte ordren, som, dokumenteret af Bent Jensen, fandtes om ikke at overgive sig til Den Røde Hær. Dette spørgsmål udgør også et væsentligt omdrejningspunkt i museumsinspektør ved Bunkermuseum Hanstholm Jens Andersens biografi om *Kapitän zu See* Gerhard von Kamptz (1902-1996). Der er tale om en traditionel vugge til grav biografi, der tager sit udgangspunkt i, at GvK blev født ind i en traditionel preussisk adelsfamilie, hvor militærtjeneste, godsejerdrift og stortysk nationalisme udgjorde kerneværdierne, selv efter hans far solgte godset, der lå i den del af Polen, der var blevet tysk ved Polens delinger. I kølvandet på det tyske nederlag i første verdenskrig forfulgte GvK selv en officerskarriere i flåden, og han blev dermed indrulleret i den revanchistiske stemning, der fandtes i tyske militære kredse efter verdenskrigen, hvilket førte til, at der i officerskredse var en betydelig politisk afstandtagen fra Weimartyskland, og selvom det indtil 1944 var forbudt for tyske officerer at melde sig ind i NSDAP, var der hos GvK som hos langt størstedelen af det tyske officerskorps en udbredt støtte og loyalitetsfølelse overfor den nazistiske ideologi og den nye fører/erstatsningskejser. I bogens første del følges GvK's vej op ad karrierestigen fra befalingsopgaver ved kyst- og luftværnsartilleriet samt sømine-tjenesten, indtil han i 1938 blev chef for en flotille, så hans egne forfremmelser, som forfatteren meget præcist bemærker, hænger sammen med den tyske genoprustning i 1930'erne. GvK medvirkede ved besættelsen af Danmark i området ved Esbjerg og dernæst ved mineudlægning i Lille- og Storebælt, hvilket kan have ført til skaderne på den danske storebæltsfærgen *Nyborg*. Selvom flere følgende eksplosioner klarlagde, at der fra britisk side var blevet foretaget en luftmineudlægningsoperation. Imens fortsatte flotellien under GvKs kommando i Kattegat og Skagerrak, hvor opgaverne udover mineudlægning og -strygning også bød på konvojeskortering og troppetransport. Opgaverne blev udført til så stor tilfredshed, at GvK samtidig og ellers uhørt blev dekoreret med jernkorset af både første og anden klasse samtidig. GvK

og hans flotille blev siden indsat i hollandske og franske farvande, og forfatteren følger hans virke, forfremmelser og udmærkelser, kulminerende med Hitlers personlige overrækkelse af jernkorsets egeløv til GvK. Nytårsaftensdag 1943 vendte GvK fra tjeneste i Middelhavet tilbage til Danmark som kommandant for den tyske marineskole i Sønderborg. GvKs forbindelse til de lokale myndigheder var dårlige, hvad enten det drejede sig om, at han krævede hotelværelser permanent stillet til rådighed for tyske officerer, eller han lod soldater blande sig i de daglige gnidninger mellem dansksindede og tysksindede. I 1944 døde en dansker ved en ulykke på Christian den X's bro, da en tysk minestryger affyrede et skud, hvor granaten eksploderede i luften over broen. Sagen blev angiveligt løst ved en krigsret i Aarhus, og GvK søgte at (bort)forklare hændelsen som et uheld, men det vakte betydelig utilfredshed hos lokalbefolkningen, der ikke troede på forklaringen af uheldet, og den følgende dag, Dybølsdagen, udbrød der tumult i forbindelse med markeringen. Det fik GvK til at spærre broen for al trafik, herunder ligtoget for den dræbte dansker, hvilket førte til nye uroligheder, der først blev afværget, da politimesteren ved henvendelse til GvK forsikrede, at politiet havde kontrol med situationen. Tilsvarende ufleksibilitet udviste han i forbindelse med skader på tysksindedes huse eller i forlængelse af tyske officerers attentat mod Hitler. Fra september 1944 til januar opholdt GvK sig i Tyskland, hvor han blev uddannet til det, der bedst vil kunne defineres som politisk føringsofficer samtidig med opgaver ved marinens overkammermand. Tiden i Berlin sluttede med udnævnelsen til *Inselkommandant* på Bornholm, der af tyskerne blev betragtet som en nøglestilling for kontrollen med Østersøen. Ifølge forfatteren var forholdet mellem amtmand von Steeman og GvK fra begyndelsen køligt og gnidret, ikke mindst på grund af GvKs tydelige nazistiske holdninger og manglende fleksibilitet i relationerne til den bornholmske befolkning for eksempel i forbindelse med forskellige rekviritioner og beslaglæggelser – også som repressalier for mindre sabotageaktioner. I de fleste tilfælde drejede det sig også om befæstningsarbejde for at kunne forsvare øen i tilfælde af et allieret (sovjetisk) angreb. GvKs vilje til at fastholde kampen og ikke ville overgive sig til den røde hær har i mange år udgjort det centrale grundlag for den mere eller mindre berettigede danske fordømmelse af GvK som en fanatisk nazistisk officer, der ikke ville overgive øen, men kæmpe til sidste mand med store civile skader og døds ofre til følge. Jens Andersen foretager derfor en vigtig syntese mellem Bent Jensens dokumentation af den loyale og pligtetro officer, der fulgte sine ordre, og Jesper Gaarskjærs vægtning af GvKs ideologisk fanatiske sider, og han inddrager hertil betydningen af tilstedeværelsen af general Wuthmann og hans kamptropper på øen i forhold til, hvem der egentlig var øverstbefalende for de tyske tropper på Bornholm på tidspunktet for de

sovjetiske luftangreb. I sidste ende måtte tyskerne dog overgive sig, og GvK tilbragte små 9 år i sovjetisk krigsfangeskab, før han kunne vende til Vesttyskland, hvor han slog sig ned og levede af sin pension fra marinen, samtidig med, han bevarede sin nazistiske overbevisning samt deltog i det her til relaterede parti- og foreningsliv, som det lod sig gøre i et land, hvor nazistiske partier og foreninger var forbudte. Han anlagde sig sågar et overskæg magen til Hitlers for derigennem at markere sin politiske stilling. Det er da også forfatterens afsluttende vurdering, at GvK var en pligttro nazistisk officer, at amtmand von Stemanns vurdering af ham i det store og hele var korrekt, og at den tyske overkommando i ham havde fundet den rette mand til posten med at holde Bornholm for en hver pris.

Der er meget få kritikpunkter at trække fremsætte om Jens Andersens biografi over Gerhard von Kamptz, efter denne anmeldelsers smag og i en dansk kontekst, kunne kapitlerne om GvKs aktiviteter under 2. verdenskrig gerne have været mere komprimerede. Ligeledes kunne man henses til de indledende bemærkninger om forholdet mellem GvKs pligtroskab og politiske-nazistiske fanatisme og de afsluttende konklusioner om hans livslange fastholdelse af sin politiske tro havde ønsket sig, at forfatteren ville have gjort mere ud af tiden omkring kampene om Bornholm, (magt)forholdet mellem de forskellige tyske grupper på øen og hele kronologien omkring de sovjetiske bombardementer og beslutningsgange imod eller for overgivelse til den sovjetiske hær.

Men bortset fra disse få kritiske kommentarer skal Jens Andersens biografi om Gerhard von Kamptz fremhæves for sit overblik, sin velskrevnehed og fortællelyst, de mange velvalgte illustrationer og en grundig kildeoversigt, som samlet set bidrager til en betydelig afdækning af forholdene omkring og baggrunden for de sovjetiske luftangreb og bombardementer af Bornholm i befrielsesdagene.

Det fjerde og sidste værk, der skal anmeldelse i dette review essay, kendetegner sig ved at strække sig og perspektivere geografisk og kronologisk udover perioden af sovjetisk tilstedeværelse på Bornholm, da forfatterne, Niels Geckler og Morten Friis Jørgensen, udover en undersøgelse af den sovjetiske tilstedeværelse på Bornholm, trækker linierne af betydninger fra denne begivenhed gennem Den Kolde Krig og frem til samtiden. Værket falder således i tre dele, hvor den første beskæftiger sig med tiden omkring verdenskrigens afslutning og kampene om Bornholm, den anden dækker perioden fra de sovjetiske soldaters ankomst og tilstedeværelse på Bornholm til Sovjetunionens fald og deraf følgende afslutning af Den Kolde Krig, mens den sidste periode perspektiver de skiftende betydninger af Bornholms geografiske placeringer i perioden siden Den Kolde Krigs afslutning.

Der er tale om et omfangsrigt værk. Som flere af de øvrige her anmeldte værker tager det sit udgangspunkt i de sovjetiske bombardementer af Nexø og Rønne. Udover gennemgangen af det velkendte forløb af bombardementerne og de mellemspill, der var i forhold til den tyske økommandants uvilje til at overgive sig, kommer forfatterne også ind på omfanget af de tyske militære og civile ofre samt den forudgående udvikling i den tyske besættelse af Bornholm fra 1940 og frem. Interessant nuancerer forfatterne billedet af von Kamptz ved at påpege, at nok afviste han at overgive sig til de sovjetiske styrker, men han accepterede de danske modstandsfolks tilstedeværelse på trods af den manglende formelle overgivelse. Samtidig konstateres det i modsætning til i tidligere udgivelser om emnet, med reference til et udsagn af Jakob Seerup, at de sovjetiske bombardementer var en logisk følge af en forventning om tilstedeværelsen af en stærk tysk styrke på Bornholm, krigens forløb på Østfronten og manglende efterretninger om situationen på Bornholm, hvorved argumentet om, at omfanget af bombardementet kan synes at have været ude af proportioner, i den kontekst kan forekomme mindre forståeligt. Også det væsentlige aspekt af magtkampen mellem general Wuthmann og von Kamptz om kommandoen over øen er medtaget i dette værk, selvom forfatterne ikke har samme øje for perspektiverne heri som Jens Andersen. Herfra følger forfatteren udviklingen i de sovjetiske troppers ankomst, velvilje til at samarbejde med frihedskæmperne (omtalt af den røde hærs soldater som "partisanskij"), men større tvivl overfor de mere officielle danske myndigheder og institutioner som følge af den danske politik overfor besættelsesmagten. Som forfatterne rigtigt bemærker, var de første soldater, der ankom til Bornholm frontsoldaterne, der ankom skadede på sjæl og legeme fra de hårde og forbitrede kampe på Østfronten, hvilket kan forklare deres voldsomme fremfærd og de mange tyverier af armbåndsurre straks efter ankomsten. Senere fulgte udviklingen en tvedelt vej, hvor der på den ene side var sportskonkurrencer, sangopræden og forskellige former for (begrænset) socialt samvær, mens der på den anden side fortsat blev begået kriminelle handlinger som røverier og andre former for overfald, selvom de sovjetiske officerer søgte at opretholde en streng disciplin ved omgående at henrette soldater, der blev udpeget som synderne, hvilket virkede chokerende for de civile bornholmere, der måtte have henvendt sig med en anmeldelse, hvilket der er flere eksempler på i bogen. En anden af bogens styrker er, at den tidsmæssigt bevæger sig udover 1946 og derfor har øje for Bornholms særlige position både under og efter Den Kolde Krig, både som følge af sin geografiske placering og den såkaldte Døssing-note, der bragte den sovjetiske militære tilstedeværelse på Bornholm til ende. Forfatterne viser, hvordan der var en betydelig forsvarsvilje både i forsvaret og hjemmeværnet, men at forsvaret hele tiden haltede efter i både



bevillinger og mandskab til at kunne leve op til den gode vilje om “aldrig mere 9. april”, og hvordan der flere gange i løbet af efterkrigsperioden opstod frygt for et sovjetisk angreb på Bornholm, f.eks. ved ændringer i normalbilledet for den sovjetiske radiotrafik eller som følge af markante internationale begivenheder som den kommunistiske kup i Tjekkoslaviet i 1948 eller Berlin-krisen i 1949. Ligeledes gennemgås en række pinagtige situationer fra Den Kolde Krig, der demonstrerer de danske myndigheders overforsigtighed og selvpålagte begrænsninger, selv i forhold til NATO-medlemskabet og de deraf afledte militære øvelser i Østersøen omkring Bornholm, som følge af fortolkningerne af Døssing-notens formuleringer, der fra sovjetisk side ofte blev anvendt til at lægge politisk pres på Danmark. Pinagtighederne kulminerede i 1980'erne, hvor den politiske debat i Danmark udviklede sig i retning af, at Bornholm måske slet ikke var en del af NATO – ikke mindst affødt af diskussionen (og afvisningen af) om et amerikansk militærorkester i 1982 måtte optræde ved et dyrskue på Bornholm (under den borgerlige regering i 1980'erne blev denne politiske ændret, så amerikanerne i 1984 kunne optræde på dyrskuet). Et interessant kapitel gennemgår Bornholms rolle som efterretningscentral under Den Kolde Krig, hvor øen fungerede som operationsbase for efterretningsvirksomhed til søs i form af patrulje- og andre sejladser samt indsættelse af operatører i sovjetisk kontrollerede områder, eller når polske piloterede deserterede og landede i deres sovjetiske fly på Bornholm, men især gennem den omfattende signalindhentning. Mens et andet kapitel giver et grundigt indblik i bekymringerne for angreb på den udsatte danske forpost i Østersøen, hvordan Bornholms Værn blev opbygget og udbygget gennem tiden, samt hvilken rolle hjemmeværnet var tiltænkt at spille i forsvaret af Bornholm. Efter Den Kolde Krigs afslutning var der en oprigtig forhåbning om en ny verdensorden med fortsat afspænding og en fredsd dividende, der ville kunne høstes og vare længe i forhold til Rusland, der var opstået på ruinerne af det sammenbrudte USSR. For Danmarks vedkommende betød det en offensiv og intensiveret Østersøpolitik, militært samarbejde (i begyndelsen også med Rusland) og nedskæringer af den militære tilstedeværelse på Bornholm. Men fra midten af 2000'erne opstod der et begyndende brud mellem Vesten og Rusland, stærkt fremmet af den russiske præsident Vladimir Putins ændrede udenrigspolitiske linie, der siden er blevet stadig mere konfronterende og med en langt skarpere retorik, f.eks. overfor de fortsatte NATO-øvelser i Østersøen. Forfatterne gør med rette en del ud af det bekymrende forhold, at det ændrede trusselvurdering for Bornholm ikke har ført til tilsvarende investeringer og udbygninger af øens forsvar, selvom en ny verdens(u)orden ruller truende frem fra horisonten. Et par afsluttende kapitler foretager en interessant gennemgang af oplevelsen af Bornholms Værn og Al-

megårds Kasserne som arbejdspladser samt samarbejdet mellem militære og civile aktører på Bornholm, og der advares indtrængende mod at svække forsvaret af Bornholm i lyset af den internationale udvikling de seneste år. Sidst men ikke mindst skal også de mange og velvalgte fotografier og øvrige illustrationer i værket fremhæves.

Der er som nævnt tale om et omfangsrigt værk, muligvis et for omfangsrigt værk. Selvom det skal erkendes, at forfatternes sigte rækker udover selve perioden af sovjetisk tilstedeværelse, men med omkring 430 siders tætskrevet tekst i tre spalter må det siges at være opfyldt i overvældende grad. Samtidig står det ofte uklart, hvad forfatterne bygger deres oplysninger og vurderinger på. Ganske vist findes der afslutningsvis en litteraturliste, men trods de mange sider og spalter er der ikke fundet plads til egentlige kildehenvisninger i form af noter, men fra tid til anden optræder der henvisninger i selve teksten, hvilket heller ikke er med til at fremme læsevenligheden. Samtidig skal man som læser igen udsættes for problemet med dramatisk præsens om emner og temaer, der tog deres begyndelse for mere end 75 år siden. Denne tendens indenfor moderne historieformidling i bogform er som omtalt andetsteds i nærværende anmeldelse en uskik. Et andet åbenlyst problem ved værket er, at det stå ofte bevæger sig så langt væk fra bornholmske forhold, hvad enten det er inddragelsen af andre emner, af mindre eller ingen betydning for historiske situationer relateret til Bornholm. I spørgsmålet om Den Kolde Krig har forfatterne en beklagelig tendens til at overse den ideologiske modsætning mellem det vestlige og sovjetiske aktører som en del af årsagen til systemkonfliktens udvikling, ligesom det i forbindelse med omtalen af det kæmpende Danmarks gesandt i Moskva, Thomas Døssing, var glødende kommunist og til tider mere syntes at tjene sovjetiske end danske interesser, som det er blevet overbevisende dokumenteret af historikeren Jørgen Laustsen i hans Døssing-biografi. De mange sidehistorier, hvor relevansen i forhold til Bornholms situation og stilling til tider synes at fortone sig, når forfatterne i deres fortælleiver alt for ofte forsvinder ud ad en tangent, gør, at værket ville have vundet ved at have forkortet sit sideantal og udeladt en række for bornholmske forhold mindre relevante forhold.

Trods de her opremsede beklagelige mangler ved værket kan det, trods den nævnte omfangsrighed, anbefales som en populærhistorisk fremstilling af Bornholms særlige sikkerhedspolitiske situation siden 1945 både som følge af dens geografiske placering som en langvarig følge de sovjetiske troppers tilstedeværelse på øen 1945-46.

Det må således konkluderes, at der efterhånden findes en ganske omfattende faghistorisk litteratur på dansk om de sovjetiske troppers tilstedeværelse på

Bornholm i perioden 1945-46. De her anmeldte værker lykkes med at belyse en række nye emner, f.eks. den tyske økommandants baggrund og forståelsesramme, bornholmernes oplevelser af de tysk-sovjetiske kampe om øen og de sovjetiske troppers ophold samt en perspektivering af betydning af disse troppers tilstedeværelse for opfattelsen af Bornholms status og placering under Den Kolde Krig.

Det ændrer imidlertid ikke på, at det fortsat må fremhæves, at de her fire anmeldte værker samlet set stadig bevæger sig indenfor en gængs dansk historieforskningstradition, hvor udviklinger og begivenheder i Danmark baseres på primært dansksproget kildemateriale og prioriteres over verdenshistoriske begivenheder (f.eks. Besættelsen med stort begyndelsesbøgstav fremfor Anden Verdenskrig).

Det er på den baggrund muligt at pege på en række områder, der stadig fremstår som uudforskede og ville kunne pege frem mod at kunne danne udgangspunkt for fremtidig forskning i spørgsmålet. Det drejer sig f.eks. om hvilken rolle erfaringerne fra den tyske besættelse spillede for de danske myndigheders ageren i forhold til den sovjetiske tilstedeværelse på Bornholm og bestræbelserne for, at den måtte blive så relativ mild i dens form og afvikling, som det havde været tilfældet i de fem forudgående år, hvilke oplysninger om de sovjetiske militære myndigheders beslutninger omkring indsættelsen af tropper på Bornholm der kan fremdrages af de nu åbnede og elektronisk tilgængelige arkivalier fra Det Russiske Forsvarsministeriums Centralarkiv, hvordan den sovjetiske tid på Bornholm er blevet erindret faghistorisk og musealt, også i relation til Sovjetunionen, eller, hvilket bringer os tilbage til indledning om det problematiske i det officielle Ruslands historiebrug, hvordan de sovjetiske og siden russiske myndigheder, gennem forsøget på at manipulere historiebrugen og erindringskulturen til at opstille et falskt narrativ med lighedstegn mellem "sovjetisk" og "russisk", og brugte erindringerne og fortællingerne om troppernes tilstedeværelse til ikke bare at påvirke danske indenrigspolitiske udviklinger og udenrigspolitiske relationer, men også i forhold til at skabe en fysisk erindringskultur gennem tilstedeværelser og erindringsmarkeringer ved besøg på øen.

## Noter

1. *Information* 29.3.2022.
2. <https://www.facebook.com/russiskhus/> post lagt op 1.10.2021.
3. Hvor intet andet er nævnt bygger nedenstående på min forelæsning ved Folkeuniversitetet i Aalborg "Hvad betyder historien for russisk politik i dag" 27.10.2021.
4. Det vil føre for vidt her at foretage en større gennemgang af den russiske faghistoriske publikationsscene, men kortfattet skal fremhæves f.eks. publikationerne fra forlaget

РОССПЕН (ROSSPEN – en forkortelse for “Den russiske encyklopædi”), især den internationalt anerkendte serie История сталинизма (“Stalinismens historie”), udgivesrækkerne Historica Rossica og Что такое Россия (“Hvad er Rusland”) fra forlaget Новое литературное обозрение (Novoe literaturnoe obozrenie) eller for den sagskyld Stalinforskningsserien Сталиниана (Staliniana) fra forlaget Вече (Vetje). Blandt de fagfællebedømte historiske fagtidsskrifter drejer det sig f.eks. om den russiske pendant til *Historisk Tidsskrift*, *Вопросы истории* (“Historiens spørgsmål”), der alle, men undertiden under nye titler, overlevede Sovjetunionens sammenbrud. Endelig skal det nævnes, at der i Rusland er en hel anden tradition for og prestige ved at udgive kilde-samlinger. Jeg har tidligere omtalt flere af den type udgivelser, om Kronstadt-sovjetten, i SFAHs nyhedsbrev, men her skal særligt fremhæves serien Россия XX век (Rusland – det 20. århundrede) iværksat på initiativ af Den Internationale Fond for Demokrati etableret og opkaldt efter den sovjetiske reformpolitikker fra perestrojka-tiden Aleksandr Jakoblev.

5. Herom se især Kurt Jacobsen: “At være den første dansker i Kominternarkivet”, i Jesper Jørgensen et al. (red.): *Komintern og de dansk-sovjetiske relationer*. København: Arbejdermuseet og ABA, 2012: 25-39.

6. Игорь Шумейко: *Холодная война 2.0. И закон сохранения России*. Moskva: Вече, 2016.

7. Kim Frederichsen, Jesper Jørgensen og Torkil Sørensen: “Konferencerapport: Venstre-alternativet i det 20. århundrede: Dramaet om ideer og personlige historier i anledning af 100-året for Komintern”, *Arbejderhistorie* 2019:2, 169-174.

8. Kim Frederichsen: “Revolutionskonference i Kazan”, *Arbejderhistorie* 2018:1, 180-182.

9. Se f.eks. Дмитрий Андреев: “1917-й в тени выборов 2018-го: слабые стороны кремлевского сценария юбилея”//Геннадий Бордюгов (red.): *Революция-100. Реконструкция юбилея*. Moskva: АИРО-XXI. 106-129.

10. Николай Энгле: *Неудобное прошлое. Память о государственных преступлениях в России и других странах*. Moskva: Новое литературное Обозрение, 2020.

11. Иван Курилла: *Битва за прошлое. Как политика меняет историю*. Moskva: Алпина Паблишер, 2022.

12. Ivan Kurilla: “Presentism, Politization of History, and the New Role of the Historian in Russia”, i Anton Weiss-Wendt og Nanci Adler (red.): *The Future of the Soviet Past: The Politics of History in Putin's Russia*. Bloomington: Indiana University Press, 2021, 29-47.

13. Илья Яблоков: *Русская культура заговора. Конспирологические теории на постсоветском пространстве*. Moskva: Алпина нон-фикшн, 2020.

14. Bent Jensen: *Den lange befrielse: Bornholm besat og befriet 1945-46* (Bornholmske samlinger III række – 9. bind/Odense University Slavic Studies vol. 9). Odense/Bornholm: Bornholms historiske samfund/Odense Universitetsforlag, 1996.

15. Bent Jensen: *Bjørnen og haren: Sovjetunionen og Danmark 1945-1965*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1999: 83-215.

16. Jacob Hornemann (red.): *Bornholm mellem øst og vest: En udenrigspolitisk dokumentation af Bornholms stilling op til og under de sovjetiske befrielsestroppers ophold på Bornholm 1945-1946 og under den kolde krig*. Rønne, Bornholms Tidendes Forlag, 2006.

17. Jeppe Gaarskjær: *Bornholm besat – Det glemte hjørne af Danmark under Anden Verdenskrig*. København: Gyldendal, 2012.

18. Ole Askman: *Russerne på Bornholm*. 1987.

Filmen kan streames gratis via Det Danske Filminstituts hjemmeside <https://www.danmarkpaafilm.dk/film/russerne-paa-bornholm>